

УДК [37.035:37.018.32](477)»19»

Світлана ОМЕЛЬЧЕНКО

*доктор педагогічних наук, професор,
ректор ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», м. Слов'янськ, Україна
e-mail: saomel.ddpu@gmail.com*

Лідія НАРІЖНА

*кандидат педагогічних наук,
ст. викладач кафедри іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»,
м. Слов'янськ, Україна
e-mail: lidiianik@gmail.com*

ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ДОСВІДУ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ШКІЛ-ІНТЕРНАТІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ В СУЧАСНІ УМОВИ

У статті здійснено аналіз позитивного досвіду соціально-виховної діяльності інтернатних закладів, накопиченого у першій половині ХХ ст., що необхідно творчо використовувати для вдосконалення сучасної системи роботи шкіл-інтернатів щодо успішної соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки. Наведено приклади форм і методів соціально-виховної діяльності інтернатних закладів України першої половини ХХ ст., що є актуальними під час організації соціально-виховної діяльності сучасних шкіл-інтернатів. Доведено, що теоретично обґрунтовані й практично перевірені аспекти соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, набувають нового звучання й можуть знайти творчу реалізацію в сучасних умовах на новому етапі розвитку системи соціального виховання.

Ключові слова: соціально-виховна діяльність, школа-інтернат, діти-сироти, форми та методи соціально-виховної діяльності.

У сучасних умовах нестабільності політичного та соціально-економічного життя особливо актуальною стала проблема впровадження нових технологій соціального виховання, які сприятимуть успішній соціалізації дітей-сиріт. У зв'язку з цим активізувався пошук шляхів удосконалення змісту, форм і методів соціально-виховної діяльності шкіл-інтернатів.

Аналіз теорії та практики соціально-виховної діяльності в інтернатних закладах України першої половини ХХ ст. дозволяє дійти висновку, що теоретично обґрунтовані й практично перевірені аспекти соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, провідні ідеї, висловлені науковцями та педагогами досліджуваного періоду та досвід їх реалізації не втратили актуальність і можуть бути творчо використані в сучасній системі соціального виховання в Україні для розв'язання її завдань.

Зміст соціально-виховної діяльності інтернатних закладів розкрито в працях Ю. Василькової, О. Голуб, Л. Канішевської, С. Кириленко, О. Кізь, Б. Кобзаря, С. Коношенка, Л. Кузьменко, О. Кузьміної, С. Курінної, Л. Токарук, Г. Хархан, В. Яковлевої, Т. Янченко. Форми й методи опікування дітьми-сиротами в історичній ретроспективі докладно розглядали А. Аблятипов, Л. Артющкіна, Л. Дуднік, В. Виноградова-Бондаренко, С. Заєць, О. Ільченко, О. Карпенко, Л. Ковальчук, В. Маштакова, О. Мкртічян, В. Оржеховська, В. Покась, А. Полянничко.

Метою статті є аналіз основних перспектив творчого використання досвіду соціально-виховної діяльності інтернатних закладів України першої половини ХХ ст. в сучасних умовах розвитку системи соціального виховання.

Серед основних завдань сучасних інтернатних закладів Л. Канішевською виокремлено

такі, як от: підготовка дитини до свідомого життя в суспільстві через оздоровлення, освіти, допрофесійну підготовку, соціальний захист, підтримку; виховання громадянина України, національно-свідомої, соціально зрілої особистості; збереження й зміцнення соціального, фізичного та психічного здоров'я вихованців; створення умов для діяльності щодо засвоєння умов середовища, включення в систему соціальних відношень, набуття соціального досвіду; виховання любові до праці, забезпечення умов для життєвого і професійного самовизначення; виховання ціннісного ставлення до інших людей; створення можливості для виявлення особистої ініціативи вихованців і самостійного прийняття рішень [1].

У зв'язку з катастрофічною кількістю безпритульних в Україні особливу актуальність набуває вивчення і творче використання досвіду роботи установ, котрі проводили ефективну роботу з питань профілактики дитячої безпритульності і бездоглядності. Це – гуртожитки-притулки, ночліжки, дитячі заклади при фабриках і заводах, напівінтернати для дітей, батьки яких працювали цілий день.

В основу Національної програми виховання дітей та учнівської молоді (2004 р.) покладено національну ідею як консолідаційний чинник розвитку суспільства й нації в цілому. Поєднання національного та загальнолюдського в соціально-виховній діяльності інтернатних установ першої половини ХХ ст. співзвучне з національною політикою сьогодення. Відмітимо також у цьому напрямку роботи з дітьми-сиротами певні форми соціально-виховної діяльності шкіл-інтернатів досліджуваного періоду, які було спрямовано на виховання патріотичної свідомості й почуття обов'язку перед Батьківщиною, громадськістю рідного міста, села тощо: шефство над історичними пам'ятками; допомога окремим громадянам (хворим, пенсіонерам-одинакам та ін.); участь у благоустрої та озелененні вулиць та ін. На нашу думку суспільно корисна праця вихованців шкіл-інтернатів вимагає відновлення в сучасних умовах. Вона формуватиме в дітей ціннісне ставлення до рідного народу, держави, нації, усвідомлення необхідності працювати на загальну користь.

Сьогодні велику увагу приділяють питанню взаємин у колективі та ідеї соціалізації особистості через колектив. Спираючись на досвід А. Макаренка, школи-інтернати в сучасних умовах ставлять собі за мету створити таку атмосферу серед вихованців, яка зніме соціальну напругу та створить умови для самореалізації дитини. У сучасному українському науковому просторі підтримується позиція педагогів першої половини ХХ століття про те, що колектив – це соціально-психологічна спільність, якій властива згуртованість, специфічні норми співжиття, система групових відносин. Колектив як соціальна група забезпечує формування моральних цінностей особистості.

Проте в сучасних умовах колектив розглядається, насамперед, з точки зору його необхідності й корисності для особистісного розвитку дитини, тобто в колективі повинні створюватись умови не лише для ідентифікації дитини з колективом, але й окремішністю її від колективу. У вихованця інтернатного закладу повинна виникнути потреба у спілкуванні з іншими та самоствердженні серед інших. Як бачимо, завдання соціально-виховної діяльності школи-інтернату полягає в тому, щоб перетворити колектив у суб'єкт розвитку та інструмент виховання кожної дитини.

Зауважимо, що однією із найбільш важливих ділянок соціально-виховної діяльності є робота з майбутніми випускниками, допомога їм в особистісному та професійному самовизначенні, підготовка їх до самостійного життя в суспільстві. Зазначимо, що проблеми в подоланні труднощів соціалізації виникають у вихованців шкіл-інтернатів з раннього віку (невміння спілкуватися з оточенням, незнання навичок самообслуговування, опанування санітарних, гігієнічних та культурних навичок). Коли випускники залишають школу-інтернат, ця ситуація ускладнюється. Недостатня сформованість у старшокласників розуміння власної професійної перспективи свідчить про недоліки профорієнтаційної роботи сучасних шкіл-інтернатів, яку здебільшого проводять у двох напрямках: діагностичному та просвітницькому [1]. Ці напрями не дозволяють випускникам повною

мірою інтегрувати образ трудівника та сформувати власне рішення щодо вибору професії.

У такому сенсі доцільно буде звернутися до минулого досвіду з організації соціально-виховної діяльності інтернатних закладів на виробничому ґрунті. Така спрямованість інтернатних установ досліджуваного періоду дає можливість вихованцям зрозуміти свої сильні та слабкі сторони, можливості та здібності, усвідомити цінність праці та обов'язковість досягнення поставленої мети. Цей підхід забезпечував отримання вихованцем кваліфікації в тій чи іншій майстерні та в сільському господарстві, тож дитина набувала вмінь і навичок, необхідних для подальшої професійної діяльності.

Звертаючись безпосередньо до соціально-виховної діяльності шкіл-інтернатів у цьому напрямі, зауважимо, що такі форми й методи трудового виховання як от: робота в майстернях, сільськогосподарська діяльність, організація суспільно-корисної праці у школі-інтернаті та за його межами, – лише підсилять процес соціалізації дітей-сиріт у школах-інтернатах сучасності. Усе це сприятиме свідомому й відповідальному відношенню дітей до праці, формуванню в них громадянської свідомості та бажання приносити користь Батьківщині. Крім того, залучення вихованців шкіл-інтернатів до різноманітних видів робіт розвиватиме позитивні риси особистості (відповідальність, моральність, дисциплінованість, активність, наполегливість, життєва стійкість тощо).

Аналіз педагогічного доробку науковців першої половини ХХ ст. дозволяє дійти висновку, що теоретично обґрунтовані й практично перевірені аспекти трудового виховання не втратили своєї актуальності, а навпаки, набули нового виміру. Питання трудової підготовки вихованців інтернатних установ посили належне місце в державних документах про систему закладів соціального виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (Концепція національного виховання від 16 червня 2015 року; Концепція Державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, від 11 травня 2006 р.; Державна цільова соціальна про-

грама реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, від 24.10.2012 р.). Метою соціально-виховної діяльності шкіл-інтернатів України в контексті трудового виховання є оволодіння політехнічними знаннями, уміннями й навичками, необхідними для трудової діяльності в різних сферах виробництва, здобуття ними належної освіти та опанування навичок до самостійного життя.

Концептуальне положення науковців першої половини ХХ ст. про необхідність охоплення життя кожної дитини в умовах інтернатного закладу єдиним трудовим вихованням має знайти своє впровадження й у сучасній системі соціального виховання. Сьогодні актуального значення набуває розробка форм і методів соціально-виховного впливу, що сприятимуть вихованню технологічно грамотної особистості, дадуть вихованцям інтернатних закладів загальні відомості про основи виробництва, різноманітні виробничі технології, так само зі сфери домашнього господарювання.

Соціально-виховна діяльність шкіл-інтернатів потребує нових підходів у реалізації завдань трудового виховання, пошуку нових шляхів залучення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до продуктивної праці, організації поглибленого трудового навчання. Переосмислення й подальшого використання в соціально-виховній діяльності інтернатних установ вимагає думка вітчизняних науковців першої половини ХХ ст., що процес входження дитини в суспільне життя повинен ґрунтуватися на взаємозв'язку з реальними потребами суспільства, що дитина повинна ознайомитися із промисловою працею в різних її виглядах, що сприятиме розвитку її самостійності, ініціативності та творчості.

Крім того, зазначимо, що в сучасній соціально-виховній діяльності шкіл-інтернатів до основних шляхів творчого використання досвіду соціального виховання в першій половині ХХ ст. варто віднести: влаштування зустрічей вихованців із представниками різних професій; підготовка документів до вступу в середні та вищі навчальні заклади; влаштування випускників на роботу на базі школи-

інтернату (у майстернях, у підсобному господарстві) та за її межами; підтримання зв'язку з вихованцями після їхнього випуску для відстеження їхньої соціальної адаптації.

Наголосимо, що зараз постійного вдосконалення потребує зміст організації соціально-виховної діяльності в школах-інтернатах взагалі та впровадження нових форм та методів роботи, які сприяють успішній адаптації дитини до умов сучасного суспільства зокрема. Ефективність соціалізації вихованців інтернатних закладів залежить від правильного вибору ними форм та методів діяльності. Значну допомогу в їхньому визначенні може надати вивчення й творче використання педагогічно цінної спадщини першої половини ХХ ст., а саме праць таких учених, як: П. Блонський, Н. Лубенець, Т. Лубенець, А. Макаренко, О. Музиченко, Я. Чепіга та інших.

Актуальними на сьогодні є запропоновані науковцями вказаного періоду (перша половина ХХ ст.) методи соціально-виховної діяльності інтернатних установ, а саме: бесіда, дискусія, метод прикладу, створення виховних педагогічних ситуацій, метод заохочення, аналіз суспільно корисної праці. Переосмислення й подальшого використання в соціально-виховній діяльності сучасних шкіл-інтернатів вимагають масові форми роботи, які передбачають залучення найбільшої кількості дітей-сиріт. А саме: свята різноманітної тематики (дні народження видатних людей, пам'ятні дати); тематичні вечори; спектаклі й вистави; конференції за участю вихованців різних інтернатних закладів, де б мали змогу критично поставитися до своєї праці та, аналізуючи досвід роботи інших колективів, перейняти його позитивні аспекти. Ці заходи мають великий виховний потенціал, формують та зміцнюють суспільну свідомість дітей-сиріт. Доцільно відновити випуск шкільних газет, журналів, бюлетенів із нотатками самих учнів про досягнення в галузі фізичної культури, спорту, здоров'я та щодо трансформації ставлення учнів до навколишньої дійсності, боротьби проти шкідливих звичок.

Значний інтерес представляє для сучасних шкіл-інтернатів система дитячого самоврядування, яка, за результатами проведеного

аналізу, виявилася більш насиченою та різноманітною, ніж сьогодні. Деякі дитячі організації, безумовно, залишилися незмінними (організації, зв'язані з самообслуговуванням дітей, групові старостати тощо), але є й такі, які носять епізодичний характер чи взагалі відсутні. Особливе значення самоврядування має в підлітковому віці, коли потреба в самостійності, самоствердженні, позиціонуванні себе у відношенні до інших вихованців досягає максимуму. Тому задля поліпшення функціонування шкіл-інтернатів та оптимізації соціально-виховної роботи в них вважаємо доцільними активізацію чи впровадження таких форм дитячого самоврядування:

1) дитячі організації за секціями (господарська, санітарна, культурна і статистична), кожна з яких виконує відповідні завдання: боротьба з хуліганством, крадіжками, курінням та іншими поганими звичками дітей, проведення санітарно-освітньої роботи для подолання вихованцями (особливо молодшого віку) труднощів соціалізації, що виникають в опануванні культурно-гігієнічними та санітарними навичками, незнанні та небажанні оволодіти навичками самообслуговування;

2) дитячі організації, пов'язані з урегулюванням життя інтернатної установи (вихованці повинні бути зацікавлені в правильному функціонуванні закладу, бути не лише пасивними об'єктами соціально-виховної діяльності школи-інтернату, а брати активну участь в організаційній роботі установи, визначати проблеми та намічати плани поліпшення функціонування школи-інтернату, виробляти правила й закони та втілювати їх у життя);

3) дитячі організації, засновані на інтелектуальних та естетичних потребах (вихованці мають брати активну участь у проведенні культурної, клубної та гурткової роботи, залучати до неї дітей), що сприяють творчій самореалізації особистості;

4) шефство старших учнів над молодшими: допоміжна діяльність старшокласників має бути спрямована на допомогу своїм підшефним у виконанні режимних моментів, дотриманні відповідного порядку й чистоти, проведення окремих масових заходів (прогулянки,

ігри тощо), що сприятиме формуванню в дітей відповідальності, організованості, засвоєнню соціальних норм і цінностей.

Наголосимо, що створена державою система органів і установ соціального виховання в першій половині ХХ ст. постійно вдосконалювалася, і сьогодні найбільш актуального значення набуває перебування знедолених дітей в таких закладах, які мають досвід соціально-педагогічної роботи, – школах-інтернатах. Ґрунтуючись на ідеях минулого, заняття в інтернатних установах проводять на основі комплексних програм, де основними методами й засобами є бесіди, доповіді, реферати із залученням літературного, художнього, наукового матеріалу, спостереження за тими чи іншими життєвими процесами, а також широке використання екскурсій. У процесі наукового пізнання нами було з'ясовано, що екскурсія як цілеспрямована форма засвоєння соціального досвіду та формування самосвідомості особистості посідала чільне місце в системі соціального виховання в інтернатних закладах першої половини ХХ ст. Екскурсії доповнювали організацію навчально-виховного процесу, сприяли накопиченню певного життєвого досвіду, розширювали знання дітей про культурні, історичні та краєзнавчі місця, наближали дітей до суспільних явищ. У такому сенсі необхідно відзначити, що ця колективна форма соціально-виховної діяльності не втратила своєї актуальності й може бути творчо застосована в сучасних школах-інтернатах України.

Звернемо увагу й на те, що на попередніх етапах розвитку системи соціально-виховної діяльності, суспільство й держава орієнтували на подолання педагогічними й економічними засобами соціальної занедбаності знедолених дітей і підлітків, що породжує для кожної дитини ситуації, які негативно впливають на її розвиток. Проте, з урахуванням досвіду минулого, переосмислення й подальшого його використання соціально-виховна діяльність шкіл-інтернатів вимагає створення умов для виховання й розвитку дитини в інтернатній установі, забезпечення якісної освіти, психолого-педагогічної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Подальшого вивчення заслуговують і шляхи залучення підлітків до різних форм дозвілєвої діяльності як у школі-інтернаті, так і в позашкільних клубах та центрах творчості (відвідування театрів, художніх виставок, концертів; організація різноманітних свят; відродження національних обрядових традицій тощо). Позаурочна виховна діяльність як органічна складова життя школи-інтернату сприяє успішному навчанню дітей, прищепленню навичок суспільно корисної праці, свідомої дисципліни, розвитку ініціативи; сприяє фізичному, художньо-естетичному вихованню школярів, задоволення їхніх культурних запитів й спрямовує наявну активність у напрямі корисної діяльності.

Свого подальшого творчого використання в соціально-виховній діяльності шкіл-інтернатів потребують рекомендації видатного педагога-вченого С. Шацького, який зазначав, що педагогічний процес необхідно організовувати з урахуванням особистих інтересів дитини, широко використовуючи індивідуальний підхід у процесі розвитку інтелектуальних здібностей підлітка. Учений справедливо наполягав на взаємодії дитини з навколишнім середовищем, а також на організації культурно-просвітницької роботи, яка спрямована на розвиток творчих здібностей дітей і підлітків.

У контексті зазначеного важко переоцінити актуальність ідей першої половини ХХ ст. щодо соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, бо в цих ідеях містяться фундаментальні положення щодо розв'язання сучасних проблем.

Доцільно звернути увагу на те, що надбання соціально-виховної діяльності інтернатних закладів попередніх етапів її розвитку не можна механічно переносити в сучасні умови. Педагогічна спадщина минулого вимагає свого переосмислення і обов'язкового врахування суспільно-політичних, соціально-економічних і організаційно-педагогічних чинників.

Отже, до педагогічно цінних наробок досліджуваного періоду, що є актуальними під час організації соціально-виховної діяльності сучасних шкіл-інтернатів, відносимо: 1) удосконалення й широке використання масових та

колективних форм соціально-виховної діяльності інтернатних установ; 2) використання різноманітних видів діяльності дитини в соціально-виховній роботі школи-інтернату та поєднання обов'язкових форм діяльності вихованців з добровільно обраними; 3) відновлення й вдосконалення дитячого самоврядування; 4) соціалізація особистості через колектив; 5) залучення дітей-сиріт та дітей, поз-

бавлених батьківського піклування, до основ виробництва та промислової діяльності.

Проведене нами дослідження переконливо засвідчує, що основні засади соціально-виховної діяльності інтернатних закладів першої половини ХХ століття набувають нового звучання й знаходять творчу реалізацію в сучасних умовах на новому етапі розвитку системи соціального виховання.

Список використаних джерел

1. Канішевська Л. В. Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності : монографія / Л. В. Канішевська. — К. : Ін-т пробл. виховання НАПН України, 2011. — 368 с.

References

1. Kanishevska, L. V. (2011). Vykhovannia sotsialnoi zrilosti starshoklasnykiv zahalnoosvitnikh shkil-internativ u pozaurochnii diialnosti [Upbringing of social maturity of senior pupils of comprehensive boarding schools in extracurricular activities]. Kyiv. [in Ukrainian].

Омельченко С. А., Наріжня Л. Н. Перспективи внедрения опыта социального воспитания школ-интернатов первой половины XX века в современные условия

В статье осуществлен анализ положительного опыта социально-воспитательной деятельности интернатных учреждений, накопленного в первой половине XX в., Необходимо творчески использовать для совершенствования современной системы работы школ-интернатов по успешной социализации детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки. Приведены примеры форм и методов социально-воспитательной деятельности интернатных учреждений Украины первой половины XX в., Актуальны при организации социально-воспитательной деятельности современных школ-интернатов. Доказано, что теоретически обоснованные и практически проверенные аспекты социализации детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, приобретают новое звучание и могут найти творческую реализацию в современных условиях на новом этапе развития системы социального воспитания.

Ключевые слова: социально-воспитательная деятельность, школа-интернат, дети-сироты, формы и методы социально-воспитательной деятельности.

Omelchenko S. O., Narizhna L. M. Perspectives of implementation of the experience of social education of boarding schools of the first half of the 20th century in modern conditions

The article analyzes the positive experience of social-educational activities of boarding schools in the first half of the 20th century, which should be used creatively for the improvement of the modern system of social education for the purpose of successful socialization of orphans and children deprived of parental care. Examples of forms and methods of social-educational activity of boarding schools of Ukraine in the first half of the 20th century that are relevant during the organization of social and educational activities of modern boarding schools are given. It is proved that theoretically substantiated and practically verified aspects of socialization of orphans and children deprived of parental care can find creative realization in modern conditions at the new stage of development of the system of social education.

Key words: social-educational activity, boarding school, orphans, forms and methods of social-educational activity.

Стаття надійшла до редколегії 16.09.2017